

Gülşən Cəbi

Hüquqşünas

ÖZÜNÜFADƏ, YOXSƏ TƏBLİĞAT

Hüquqda insan hüquqları və vətəndaş hüquqları kimi iki anlayış fərqləndirilir. Anlayışların qısa məğzi belədir ki, insan hüquqları və azadlıqları hər bir insanın yaşadığı, olduğu məkandan asılı olmayaraq, malik olduğu haqlardır və bu haqları əldə etmək üçün insan fərdinin yaranması kifayətdir, vətəndaş hüquqları və azadlıqları isə hər bir insanın dövlətlə qarşılıqlı hüquqi-siyasi münasibətindən, vətəndaşlıq faktorundan asılı olaraq yaranır, bir ərazidə bu haqlara malik olan insan başqa dövlətin ərazisində malik olmur.

Hər bir insan hörmətlə yanaşılmağa layiq olan mənəvi-zehni varlıq kimi dəyərlidir. Hər bir insan öz haqlarından öz iradəsinə uyğun istifadə etmək haqqına malikdir. İstər insan haqlarının, istərsə də vətəndaş haqlarının sərhədi başqalarının haqları ilə məhdudlaşır.

Mənəvi-zehni varlıq kimi insanın fəaliyyətinin mühüm şəkli əqli fəaliyyətdir. Bir insanın ölüm anı olaraq ürəyin deyil, məhz beyin fəaliyyətinin dayandığı an hesab olunur. İnsanın mənəvi- ruhi halında baş verənlər, məsələn, ruhi xəstə olması, yaxud ürəyin dayanması hələ insanın ölmüş olması demək deyil, beyin fəaliyyətinin dayanması isə ölümdür. Bunu həm həqiqi mənada, həm də məcazi mənada anlamaq mümkündür. Özünüfədə hüququ, yaradıcılıq azadlığı, əqli mülkiyyət hüququ, fikir və və söz azadlığı, bir sıra digər haqlar bilavasitə insanın mənəvi-ruhi, zehni fəaliyyətinə bağlıdır və azad insanın fərdiliyi, özünü inkişaf etdirmək, reallaşdırmaq kimi həyati davranışlarının təbii hüquqi əsaslarıdır. Sadalanan haqlar sırasında əqli mülkiyyət hüququnun məzmunu daha genişdir, bura müəlliflik hüququ, ixtiraçılıq hüququ və başqa növlər daxildir.

Ölkəmizdə yaradıcılıq azadlığı ilk dəfə 1978-ci il Konstitusiyasında ölkə vətəndaşlarının malik olduğu haqlardan biri kimi nəzərdə tutulmuşdu. Konstitusiyada təsbit edilmişdi ki, "Kommunizm quruculuğu məqsədlərinə uyğun olaraq Azərbaycan SSR vətəndaşlarının elmi, texniki və bədii yaradıcılıq azadlığı təmin edilir. Bu azadlıq elmi tədqiqatların, ixtiraçılıq və səmərələşdiricilik fəaliyyətinin daha da genişləndirilməsi, ədəbiyyat və incəsənətin inkişaf etdirilməsi ilə təmin olunur. Dövlət bundan ötrü lazımi maddi şərait yaradır, könüllü cəmiyyətlərə və yaradıcılıq ittifaqlarına yardım göstərir, ixtiraların və səmərələşdirmə təkliflərinin xalq təsərrüfatında və həyatın başqa sahələrində tətbiqini təşkil edir. Müəlliflərin, ixtiraçıların və səmərələşdiricilərin hüquqları dövlət tərəfindən qorunur."

1978-ci ildə yaradıcılıq azadlığı insan hüquq və azadlıqlarından biri olaraq deyil, dövlətin vətəndaşlarının malik olduğu haqq kimi tanınmışdı. Eyni zamanda nəzərdə tutulmuşdu ki, elmi, texniki və bədii yaradıcılıq azadlığına kommunizm quruculuğu məqsədlərinə uyğun olaraq təminat verilir. Yaradıcılıq azadlığı vətəndaşlara məxsus haqq kimi tanınmışdı. Vahid siyasi ideologiyanın varlığı yaradıcılıq fəaliyyətini azad insan zəkasına və ruhuna əsaslanan fəaliyyət kimi deyil, realizəsi konkret siyasi ideologiyanın sərhədləri çərçivəsində mümkün bir kateqoriya kimi mümkün edirdi. Vahid ideologiya ilə şərtləndirilən yaradıcılıq ideologiyanın təbliğinə xidmət edən, kommunizm quruculuğu məqsədlərinə uyğun qəliblərə salınmış, nümunəvi obrazlar silsiləsi kimi müşahidə

olunurdu. Məsələn, bədii yaradıcılıqda ideyaların müxtəlifliyi yaranmır, vahid ideologiya çərçivəsində qəliblənmiş, ideallaşdırılan obrazlar silsiləsi yaranırdı. İdeyalar yox, vahid ideologiya çərçivəsində obrazlar yaranırdı, təhlil olunurdu. Yaradıcılar təbliğatçılar, proses təbliğat kimi müşahidə olunurdu. Bu halda həm yaradıcılar, həm də qəlib obrazlar ideallaşdırılır, ictimai nümunə kimi təbliğinə geniş yer verilir. Belə fəaliyyət insanların özünüifadəsi deyil, insanların qəliblərə salınmaları üçün təbliğatdır.

Azad insan zəkasına və ruhuna deyil, hər hansı ideologiyaya əsaslanan fəaliyyət, ideologiyanı ifadə edən proses zahirən yaradıcılıq adlandırılrsa belə, insanların təbii haqqı kimi özünüifadə deyil, subyektiviyyətə olan ictimai-siyasi təbliğat vasitəsidir. Bu yanaşma dövlətin insanlar üçün deyil, insanların dövlət üçün nəzərdən keçirildiyi mühitlərdə müşahidə olunur. Vahid ideologiyanın varlığı müxtəlif ideyaların, fikirlərin yoxluğu, insanların özünüifadəsinin və müxtəlifliyinin yoxluğu deməkdir. Belə şərtlər daxilində yaradıcılıq azad insan zəkasına deyil, insan zəkasının müəyyən ideologiya sərhədləri çərçivəsində fəaliyyətinə əsaslanır.

Bioloji olaraq insanın ölüm anı beyin fəaliyyətinin dayandığı an olduğu kimi, toplumun da ölümü əqli fəaliyyətin yoxluğunda baş verir. Özünü ifadə edən insanlar yekunda özünü formalaşdırmış, özünü ifadə edən toplum deməkdir. Qəliblərə əsaslanan toplum isə düşünmə qabiliyyətindən və reallıq hissindən məhrum, ruhsuz oyuncaqlara çevrilir.

Azad insan zəkası və ruhu, əqli fəaliyyət, yaradıcılıq azadlığı ideyaların, fikirlərin, insanların müxtəlifliyi, insanların fərdiliyi, toplumda rəqabətin mümkünlüyü və haqlı rəqabət mühitində inkişaf deməkdir.

Ölkəmizin 12 noyabr 1995-ci il tarixli Konstitusiyası isə hər kəsin yaradıcılıq azadlığını tanıyır və dövlət ədəbi-bədii, elmi-texniki və başqa yaradıcılıq növlərinin azad həyata keçirilməsinə təminat verir. Bu gün yaradıcılıq azadlığı hər bir insanın malik olduğu haqq olmaqla, hər hansı ideologiya və digər şərtlərlə məhdudlaşmayan, azad həyata keçirilməsinə bilavasitə dövlətin təminat verdiyi fəaliyyətdir. Hər kəs yaradıcılıq azadlığını öz biliyinə, dünyagörüşünə, istedadına və s. uyğun olaraq, peşəkar və ya həvəskar səviyyədə həyata keçirə bilər. Müasir dünyada yaradıcılıq azadlığı azad insanın əqli fəaliyyəti, özünüifadəsi ilə sıx əlaqəlidir. Yaradıcının qəlib obrazlar yaratmaq kimi vəzifəsi yoxdur. Özünü ifadə etmə, əqli fəaliyyət istər cəmiyyətin üzvü kimi, istərsə də bir varlıq kimi insan təbiətinin, insan zəkasının, mənəvi-ruhi dünyasının öyrənilməsinə, aşkar edilməsinə imkan yaradır. Bu isə öz növbəsində insanın və toplumun inkişafında faydalıdır. Yaradıcılıq azadlığı və əqli mülkiyyət hüququnu birlikdə əqli fəaliyyət adlı vahid prosesin sistem elementləri kimi qeyd etmək mümkündür.

Ölkəmizdə əqli mülkiyyət hüququ ilk dəfə 12 noyabr 1995-ci il tarixli Konstitusiyada əsas insan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarından biri olaraq təsbit edilib, qanunla qorunmasına dair təminatlar müəyyənləşdirilib. Konstitusiyaya görə, hər kəsin əqli mülkiyyət hüququ var, müəlliflik hüququ, ixtiraçılıq hüququ və əqli mülkiyyət hüququnun başqa növləri qanunla qorunur.

Maraqlıdır ki, əqli (zehni) fəaliyyət, əqli mülkiyyət, əqli mülkiyyət hüququ ifadələri "Azərbaycan dilinin izahlı Lüğəti"ndə nəzərdə tutulmayıb.

Müasir dünyada yaradıcılıq azadlığı, əqli mülkiyyət hüququ insanların malik olduqları mühüm hüquqlardandır. Hər bir insan bu hüquqlarını öz iradəsinə uyğun şəkildə sərbəst həyata keçirə, peşəkar və ya həvəskar, keyfiyyətli və ya keyfiyyətsiz şəkildə məşğul ola bilər. Fəaliyyətin peşəkarlığından, keyfiyyətin necəliyindən asılı olmayaraq, hüquqların həyata keçirilməsinə və müdafiəsinə dövlət təminatı verilir. Eyni zamanda digər insanların da bu hüquq və azadlıqlara hörmətlə yanaşmaq kimi vəzifəsi var.

Vahid ideologiya dünyasının çərçivələrindən fərqli olaraq, yaradıcılıq azadlığının insan haqqı kimi tanındığı dünya insanları təbliğatçı kimi deyil, azad insan fərdi, şəxsiyyət olaraq qəbul edir. Əqli fəaliyyət, yaradıcılıq azadlığı insanın özünüifadəsi üçün labüddür. Lakin məlumdur ki, təfəkkürün dəyişməsi normaların dəyişməsi qədər qısa müddətdə baş verə bilmir. İnsanların şüuraltında möhkəmlənmiş ideoloji təbliğatçı təfəkkürü, ideallaşdırılan, qüsursuz qəlib obrazlar barəsində gözləntilər azad insan zəkası, özünüifadəyə maneələr yaradır. "Özünüifadə, yoxsa təbliğat?" sualını

düşünməmək azad əqli və yaradıcı fəaliyyətin həyata keçirilməsinə çətinlik yaratmaqla yanaşı, insanların digər insanların bu haqlarına münasibətdə hörmətsizlik göstərmələrinə də səbəb olur. Bu barədə fərqli təfəkkür, dəyərlərin sahibi insanların qarşılıqlı anlaşma mühitində fəaliyyəti, toplumda qarşılıqlı münasibətləri üçün əvvəlcə sahibi olduqları təfəkkürü özləri üçün aydınlaşdırmaları, özlərinə etiraf etmələri vacibdir.

Azad insan azad zəkaya, ruha malik olan, sərbəst əqli və yaradıcı fəaliyyəti həyata keçirən, öz baxışlarından, seçimlərindən, bilik səviyyəsindən asılı olmayaraq, başqa insanlara, onların zəkasına, ruhuna, əqli və yaradıcı fəaliyyətinə, baxışlarına, seçimlərinə hörmətlə yanaşmağı bacarandır. Hər kəsin hüququ başqasının hüquqlarına qədərdir.